

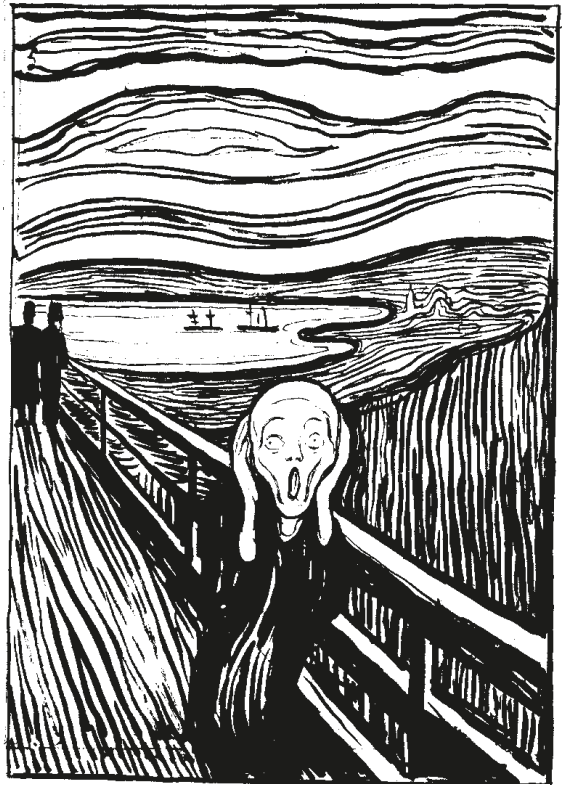
אמנות מגויסת

מבט היסטורי-אמנותי על כרזות התעמולה של מפ"ם בשנותיה הראשונות של המדינה

תקופת הבחירות שהסתיימה זה עתה היא הזדמנות להיזכר בכרזות התעמולה מההיסטוריה הפוליטית של ישראל, כרזות אשר נהפכו בימינו למצרך מבוקש בין אספני אמנות ואוצרי תערוכות. מאמר זה בא להאיר מקצת מהדרך והצורה שעברו הכרזות המאוירות לאורך השנים

לאמנות המגויסת היתה תכלית מאוד ברורה ומאופיינת. להפצת השימוש בכרזות התעמולה ובהדפסי העץ תרם תרומה משמעותית אדוורד מונק הנורבגי, שחיתוכי העץ שלו השפיעו רבות על הנוסח האקספרסיוניסטי בציור. מלבד הדפסי העץ, גם להדפס האבן (ליתוגרפיה) חלק חשוב בהפצת הכרזה כמשרתת רעיון פוליטי. "הזעקה" של אדוורד מונק, שצוירה לראשונה בצבעי שמן (1893), הודפסה שנתיים לאחר מכן גם כליתוגרפיה, הדפס שהשפיע רבות על אמני המחאה. בסמוך למלחמת העולם הראשונה ולאחריה היוו הדפסי העץ זרז לניצול טכניקת ההדפס למטרות פוליטיות, בעיקר על-ידי אידיאולוגיות רדיקליות, אשר ראו בכרזה החזותית אמצעי אפקטיבי להעברת מסרים ורעיונות. גם תנועות יהודיות, ובמיוחד אלה שהשתייכו לארגוני הפועלים (כמו ה"בונד", או "פועלי ציון") ותנועות הנוער הציוניות השתמשו בכרזה כאמצעי לגיטימי להפצת רעיונותיהם רבים. <<<

הכרזות המאוירות להשגת מטרות פוליטיות וחברתיות הובאו לארץ מאירופה, שם היו חלק מתרבות של מאבק פוליטי שצמחה בראשית המאה העשרים. הכרזה מצאה את דרכה אל קירות הבתים כחלק מתהליך ראשיתו בהשתכללות טכניקת הדפוס והמשכו בפופולריות לה זכתה אומנות הדפס העץ שהגיעה לאירופה מיפן בסוף המאה ה-19. בשונה מהכרזה המאוירת, בה לדימוי החזותי תפקיד מרכזי, קיימות גם כרזות תמליל שבנויות מטקסטים. לדוגמה: בעולם החרדי קיים המנהג של תלית "פשקווילים", שבאמצעותם מודיעים ברבים הודעות שונות. אך הודעות אלו שונות מהכרזה המאוירת, שדורשת הרבה פחות זמן וריכוז מהציבור. הכרזה הפוליטית נבנתה ממוטיבים וממיתוסים קליטים, ידועים וברורים. המסרים היו פשטניים, לא מצועפים וחד ממדדים. זו טיבה של התעמולה המאוירת. יש לה מטרה קצרת טווח. היא איננה מדברת בשם האמנות הצרופה, אמנות שהתכלית שלה היא האמנות.

הזעקה, ליתוגרפיה, אדוורד מונק

יובל דניאלי הוא אמן וארכיונאי, אוצר ארכיון השומר הצעיר בגבעת חביבה, חוקר ומתעד היצירה הקיבוצית לדורותיה

יוצר: שרגא ווייל

מקור: ארכיון השומר הצעיר 'יד יערי', גבעת חביבה.

ווייל מ-1955 הופיעה בשנת 1949 לקראת מערכת הבחירות לכנסת הראשונה מטעם רשימת מק"י (הקומוניסטים). היד הימנית אוחזת מגל האמצעית פטיש והשמאלית רובה וברקע הדגל האדום. אך לא כל הכרזות התאפיינו בגישת ה"אינדוקטרינציה הישראלית" הסימבולית והמונומנטלית. לעומת כרזות אלו היו גם כרזות שנקטו בגישה הומוריסטית, קלילה יותר. המטרה היתה זהה, אך דרכי הביטוי היו שונות. לעומת שרגא ווייל שכרזותיו התאפיינו בגישה ה"רצינית", עמוסת מוטיבים סימבוליים מונומנטליים, נקט יוצר אחר, שמואל כ"ץ, מקיבוץ געתון, בגישה ההומוריסטית, זו העוקצת בעין שוחקת. לקראת מערכת הבחירות לכנסת השנייה בשנת 1951 אייר כ"ץ סדרה של 12 קריקטורות שהמשותף ביניהן הוא דמות הציריית של בן גוריון. בן גוריון היה דמות שקל לצייר אותה. תווי פניו כאילו הזמינו את הקריקטוריסט לצייר אותו. רעמת שערותיו, דמותו הנמוכה, מצחו הגבוה,

המסר ברור: השילוב בין חקלאות לתעשייה, בין הקיבוץ לעיר הפועלית. מפ"ם איננה מפלגה סקטוריאלית היא שילוב בין הסקטורים העובדים - בעיר ובקיבוץ

למאיירים. אבל אין לטעות, נבחרו לאיור הכרזות אותם אמנים שידעו מראש שהם "מתאימים למשימה" האמנותית-המפלגתית.

בדומה לכרזות מחו"ל, גם כרזות התעמולה שהופצו בעת ההיא בארץ ישראל עשו שימוש במוטיבים שאולים מאידיאולוגיות אוניברסאליות (סוציאליסטיות לדוגמה), שחוברו לאידיאולוגיה הציונית המקומית. כך ניתן היה למצוא בתעמולת הבחירות של מפ"ם ואף בכרזות ההסתדרות כיצד נפגשו בצוותא מיתוסים סוציאליסטיים (מגל, פטיש, דגל אדום) עם מוטיבים מיתיים ציוניים (עבודה והגנה).

כאשר לוקחים את סך הכרזות שהופקו מטעם מפלגות הפועלים ואף אחרות (חירות, הציונים הכלליים) יש דמיון רב ביניהן. הן באופני הביטוי והן ברציונל העומד מאחוריהם. המוטיבים של השמאל הושפעו בעת ההיא מהתעמולה המאוירת הסובייטית. תעמולה שנבנתה ממערכת סמלים טעונה המגלמת בתוכה תובנות ותבניות ידועות.

דוגמא מובהקת לכך היא כרזה משנת 1955 מטעם מפ"ם מאת היוצר שרגא ווייל, חבר קיבוץ העוגן של השומר הצעיר, בה מופיעות שלוש ידיים חזקות היוצאות מתוך שדה חרוש, שבמרכזו ישוב חומה ומגדל, משמאלו קיבוץ ומימינו מפעל תעשייתי. היד הימנית מחזיקה פטיש, סמלו של הפרולטריון. היד האמצעית - חרב, סמל הביטחון. השמאלית - אגד של שיבולים, יד החקלאות. הכול רשום בקו בצבע שחור ובשילוב משטחים אפורים לבנים. הרקע כולו אדום. הסיסמה המלווה: "להקמת ממשלה חלוצית מתקדמת!".

המסר ברור: השילוב בין חקלאות לתעשייה, בין הקיבוץ לעיר הפועלית. הביטוי האולטימטיבי לביטחון מגולם בהתיישבות כדוגמת חומה ומגדל. מפ"ם איננה מפלגה סקטוריאלית היא שילוב בין הסקטורים העובדים - בעיר ובקיבוץ. הדגל האדום מייצג את הסולידריות המעמדית האוניברסאלית.

מעניין להיווכח שכרזה דומה של שלוש ידיים המייצגות את אותם סמלים שבכרזת

בשנות השלושים של המאה העשרים יצאה לראשונה קבוצה של אמנים מהקיבוץ הארצי, בעידודו של האמן מרדכי ארדון, כדי להשתתף בקורסים תקופתיים בבצלאל החדש. שם הם נחשפו לטכניקת הדפס העץ. פירות יצירתם הופצו בין קיבוצי התנועה באמצעות חיתוכי עץ ששולבו בדפי הסטנסיל של חוברות ה"דים" שהופיעו בשנות השלושים.

המורים בבצלאל היו ברובם יוצאי גרמניה שהגיעו לארץ עם עליית הנאצים לשלטון, חלקם יוצאי בית הספר לאומנות וארכיטקטורה הבאוהאוס. למורים אלה, כמו לגרפיקאים אחרים יוצאי גרמניה, חלק משמעותי בהכנסת הגרפיקה המקצועית אל השיח הפוליטי.

הכרזות הפוליטיות נעשו בחלקן בטכניקה של חיתוכי לינולאום והדפסי אבן. ואכן, הכרזות המשווקות רעיון פוליטי-חברתי כחלק ממאבק פוליטי התחילו להופיע בארץ מאמצע שנות השלושים וביתר נוכחות בשנות הארבעים-חמישים.

חיתום וקריקטורה בכרזות של מפ"ם

אחת המפלגות שהצטיינה בעת ההיא, משנות הארבעים עד שנות השבעים, בשפע הכרזות ובתעמולתה המאוירת היתה מפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת). הפוליטרוקים הפוליטיים, שקבעו את קו התעמולה המפלגתי הבינו שלאמירה המאוירת יש כוח תעמולתי רב, שבאמצעותו ניתן לרתום את האמנות לשירות הפוליטיקה. האמנים עצמם, שרובם היו חברי הקיבוץ הארצי, ראו בגיוסם לתעמולת הבחירות הזדמנות פז לקבל הקצבת זמן ומשאבים מקיבוצם לעיסוק יצירתי, אפילו שהוא מטעם המפלגה. חלקם אף האמינו בלב שלם שבאמצעות אמנותם הפלקאטית הם עוזרים למפלגתם לנצח.

היוצרים, חברי קיבוץ השומר הצעיר, כונסו לקראת מערכת הבחירות במטה פעולה מאורגן, בו נקבעו הסיסמאות וחולקה העבודה. ברגע שנקבעה הסיסמה שתלווה את הכרזה, היה חופש פעולה

אסיים בציטוט: "לכרזות היה כוח, לכרזות היה מה לומר, הדפיסו באלפים מסר לאומי ואמיתי, שהודבק אל הקיר, המסר עבר בקלות, הוא היה כנה! הם היו אמנים וציירים ידועים ללא פרנסה, הם גויסו לאייר את המסר, הם חוו את הכאב וצבעו אותו באדום, באותיות זוהרות שמכריזות על כוונה, צעירים צועדים בגאווה, האגרוף והדגל מונפים אל על" (אהרון פרקש, מתוך המאמר "תרבות המחאה" מהקטלוג "זכות הזעקה", 1 במאי 2003). ///

כרזות התעמולה להיות גורם משמעותי במערכות הבחירות. כיום גם הרשתות החברתיות באינטרנט ממלאות תפקיד מרכזי בתעמולה וביכולת להגיע לקהל פוטנציאלי של מצביעים בשיעורים גדולים בהרבה מאלה שהיו בעבר באמצעות הכרזות. אותן כרזות התעמולה שנעלמו מהנוף הפוליטי, מעוררות אצל רבים נוסטלגיה אל תקופה שחלפה, שבה שלטה שיטת התעמולה המצוירת, בה המסרים היו ברורים, ובניגוד להיום, לא מצועפים ומטושטשים.

הלאה הברית עם הספסר! תקום ממשלה חלוצית מתקדמת! הצביעו **ת**

יוצר: שלמה לביא

מקור: ארכיון השומר הצעיר 'יד יערי', גבעת חביבה.

**בסדרת
האיורים של
שמוליק כ"ץ
חופיעים
הפועל הדפוק,
המסכן החלש
(תקופת הצנע
של 1951)
מול הבורגני
המתעשר
והברית בין
מפא"י עם
הבורגנות**

אפו השטוח וסנטרו הבולט. הכול מזומן לעקיצה. בן גוריון ייצג את מפא"י, כמו שהפטיש את הפרולטריון. שני נושאים מרכזיים מופיעים בסדרה. הפועל הדפוק, המסכן החלש (תקופת הצנע של 1951) מול הבורגני המתעשר והברית בין מפא"י עם הבורגנות. שמוליק, כפי שנקרא בין חבריו, הוריד את הכפפות והמשיך לחבוט בידו הקלילה במתנגדי מפ"ם. היו גם אמנים שכרזותיהם מכילות את שתי הגישות בו זמנית, חלק מהכרזה רצינית וחלקה היא קריקטורה. בכרזת בחירות לכנסת השלישית (1955) של שלמה לביא נראות שלוש דמויות של פועלים, דמויות רציניות, עם תווי פנים נאים כאשר מתחתינהן שלוש דמויות מגוחכות, קריקטורות המייצגות מפלגות יריבות למפ"ם: אחדות העבודה, מפא"י והציונים הכלליים. הפועלים ממפ"ם אוחזים בכלי עבודה ואילו הדמויות הגרוטסקיות, המכוערות יושבות על שקים ממולאים בדולרים. הכיתוב: "הלאה הברית עם הספסר! תקום ממשלה חלוצית מתקדמת".

כרזה זו, על אף הסממנים האנטישמיים שהיום קשה להתגאות בהם, פורסמה והופצה. ככלל לא היתה צנזורה במפ"ם על מאיירי הכרזות. בהיסטוריה התעמולתית של מפ"ם זכורה רק כרזה אחת שהודפסה ולאחר מכן נפסלה. כרזה זו, גם היא של שרגא ווייל, שהופקה לקראת הבחירות לכנסת השלישית בשנת 1955, תיארה נערה מזרחית בוכה במרכזה של מעברה כאשר מעל שמים קודרים. הנהגת המפלגה טענה שלא יאה לנצל את מצוקת יושבי המעברות לרווח אלקטוראלי ופסלה את הכרזה.

אפילוג

נוכחות כרזות התעמולה במערכות הבחירות השונות היו כלי פוליטי משפיע עד הכנסת הטלוויזיה אל המאבק הפוליטי. כלי התעמולה האלקטרוניים דחקו אל השוליים את הכרזה המאורת והכתובה. עם כניסת הטלוויזיה אל הסלון הישראלי בשנות השבעים ורתימתה אל התעמולה הפוליטית מפלגתית, הפסיקו